

Kategória rodu vo feministickom diskurze

Mariana Szapuová

Súčasná diskusia medzi feminizmom a postmodernizmom, ako aj medzi postmoderne orientovanými feministkami a tými, ktoré k tomuto myšlienkovému prúdu prechovávajú väčšiu či menšiu dávku rezervovanosti až skepticizmu, sa vedú po viacerých líniách a sústreďujú sa na viaceré kategórie feministickej teórie. Jedna

z týchto línií sa orientuje na problematiku rodu (gender), a v jej rámci na otázku o metodologickom význame a funkčnosti kategórie rodu vo feministickom výskume a teórii. Táto kategória v istom vývojovom období bola základnou a možno najdôležitejšou súčasťou feministického teoretického arzenálu a pôsobila ako konceptuálny nástroj na uchopenie a artikuláciu otázky, ktorú feministické myslenie od čias Simone de Beauvoir považovalo za jednu z najfundamentálnejších: čo je to žena, "čo znamená pre ľudskú bytosť byť ženou" (de Beauvoirová 1967, I.zv.

s.22), teda otázky týkajúcej sa "ženy", "ženskosti".

Aj podľa niektorých súčasných autoriek je rod základným predmetom feministickej teórie: napr. J. Flax tvrdí, že "fundamentálnym cieľom feministickej teórie je (a má byť) analýza vzťahov medzi rodmi: ako sa ustanovujú, ako ich zakúšame a akým spôsobom ich myslíme, resp. čo môže byť tiež symptomatické - ako ich nemyslíme" (Flax 1990, s.40) Treba si všimnúť,

že J. Flax kladie dôraz na vzťahy medzi rodmi, ktoré sú podľa nej súčasťou a zároveň konštitutívnym momentom všetkých druhov a aspektov ľudskej skúsenosti. Táto otázka dlhú dobu ostávala mimo centrálného tematického poľa tradičnej európskej filozofie, resp. bola odmietaná ako niečo, čo je pre filozofiu, orientujúcu sa na univerzálneho človeka, irelevantné. Hlasnejšie sa o nej začalo hovoriť až v súvislosti s nástupom feministickej teórie a jej etablovaním sa vo výskume a na pôde akademických inštitúcií. V rámci feministickej filozofie sa postupne vytvoril vlastný konceptuálny aparát, ktorý umožňuje artikulovať a filozoficky reflektovať problémy týkajúce sa "ženy" a "ženskosti" tak, aby sa tým zároveň osvetlili aj tradičnou filozofiou nepovšimnuté, resp. málo povšimnuté aspekty problematiky človeka a "človečenskosti". Jedným zo základných prvkov tejto konceptuálnej výbavy je kategória rodu, prostredníctvom ktorej sa feministická filozofia pokúša o uchopenie problému pohlavnej/rodovej diferenciácie.

.....prečo znova o rode.....

V západnej myšlienkovvej tradícii sa rodovosť človeka vnímala ako čosi irelevantné. Tradičná filozofia, aj pokiaľ si všímala problematiku rozdielnosti medzi mužom a ženou, chápala to ako rozdielnosť pohlaví v biologickom zmysle a predpokladala existenciu podstatného a nemenného, prírodou daného rozdielu medzi mužom a ženou (pozri de Beauvoir 1947, I.zv.,s.29). Rozlíšenie medzi pohlavím (sex) a rodom (gender) vo feministickej teórii bolo pôvodne namierené proti predpokladu esenciálnej odlišnosti medzi mužom a ženou a postupne sa stalo zaužívaným konceptuálnym nástrojom na vyjadrenie názoru, podľa ktorého odlišné postavenie žien a mužov v sieti sociálnych a mocenských vzťahov nie je dôsledkom biologických, fyziologicko-anatomických odlišností medzi nimi, nie sú z nich odvoditeľné alebo nie sú nimi ospravedlniteľné. "Rod" začal fungovať ako účinný teoretický nástroj, pomocou ktorého bolo možné opísať a preskúmať viaceré socio-kultúrne mechanizmy a prostriedky produkcie, utvárania "ženy" či "ženskosti".

Vo svetle súčasných diskusií sa ale ukazuje, že s týmto rozlíšením, a snád ešte viac so samotnou kategóriou rodu sú spojené nemalé teoretické ťažkosti, ktoré majú aj prakticko-politické dôsledky.

Preto si myslím, že je potrebné venovať tejto otázke, ktorá má vo feministickom myslení svoju históriu, a ako sa nazdávam, i svoju budúcnosť, pozornosť. Vo svojej štúdii, ktorú chápem ako úvod k súčasným debatám o kategórii rodu a o jej adekvátnosti pre feministickú teóriu a

feministickú prax, sa pokúsim načrtnúť teoretický kontext a niektoré dimenzie rozlíšenia pohlavie/rod (sex/gender), ako aj niektoré aspekty kategórie rodu a to problémové pole, v ktorom táto kategória operuje. A keďže jednou z dimenzií tohto pola je analytická rovina, v ktorej "rod" vystupuje ako nástroj sociálno-kritickej analýzy i kritického preskúmania etablovaných foriem myslenia, bude potrebné vziať do úvahy predovšetkým otázku o význame a produktívnosti kategórie rodu pre feministický výskum, teda jej metodologickú úlohu. Budem si pritom všimáť niektoré aspekty či línie tých diskusií o problematike rodu, ktoré sa sformovali hlavne v americkom prúde feministickej filozofie, čiastočne pod vplyvom kritiky zo strany tých, prevažne postmoderne orientovaných autoriek, ktoré vyslovili závažné pochybnosti voči adekvátnosti kategórie rodu ako analytického nástroja. Vychádzam pritom z predpokladu, že význam kategórie rodu môžeme lepšie pochopiť, ak ju budeme chápať ako termín teoretického metajazyka feministického diskurzu. Tu "rod" operuje ako kategória, ako konceptuálny nástroj slúžiaci na uchopenie a artikuláciu niektorých problémov spojených s témou ženskosti, napr. na teoretickú reflexiu toho, čo znamená byť ženou, čím všetkým je "ženstvo" (byť ženou) konštituované. V súlade s týmto predpokladom chcem svoju pozornosť zamerať predovšetkým na analýzu otázky týkajúcej sa adekvátnosti a produktívnosti použitia tohto nástroja za účelom budovania feministickej teórie a výskumu a nebudem podrobnejšie sledovať otázky spojené so sociálnou konštruovanosťou ženského rodu ako spoločenského vzťahu či kultúrneho symbolu, aj keď si uvedomujem, že nie je možné sa im celkom vyhnúť. Spôsoby, akými sa rod utvára prostredníctvom asymetrickej spoločenskej deľby práce a rozdielnosti pohlaví, konštruujúcimi symbolický obsah mužskosti a ženskosti v sieti historicky podmienených kultúrnych a politických (mocenských) vzťahov, tvoria významnú predmetnú oblasť feministickej filozofie či teórie vo všeobecnosti².

.....o rozlíšení pohlavia a rodu: čo sa tým sleduje ...

V historicko-teoretickom kontexte feministickej filozofie pojem rodu ako sociálnej, kultúrnej, historickej a politickej kategórie bol vyzdvihnutý v 70-tich rokoch. Konceptuálne odlišenie rodu od pohlavia bolo namierené proti tzv. biologickému determinizmu, t.j. proti názoru, podľa ktorého byť ženou alebo byť mužom je biologickou danosťou a rozdiely medzi mužmi a ženami sú určené predovšetkým prírodou. Anatomické a fyziologické odlišnosti medzi mužom a ženou sa tu chápu ako základné a esenciálne (pozri Bordo 1990^{*}, s.134; Kiczková 1997, s. 167). Oproti "biologickému" pohlaviu sa rod začal vysvetľovať ako všetko to, čo utvára (alebo spoluutvára) ženskosť a mužskosť, význam slova "žena" a "muž" v konkrétnych spoločenských a historických podmienkach, a čo nemožno ani vysvetliť ani odvodiť od takých rozdielov medzi mužmi a ženami, ktoré sa tradične chápali a aj v súčasnosti často chápu ako prirodzené, biologické a ktoré sú tradične rámcované či podstatne určené miestom či úlohou, "poslaním" ženy v procesoch ľudskej biologickej reprodukcie. Sústredenie pozornosti na problematiku rodu bolo motivované okrem iného aj potrebou artikulácie náhľadu, že subordinácia žien v spoločnosti nie je dôsledkom ich prirodzených vlastností a ani sa nedá ospravedlňovať poukazovaním na biologicky determinované črty "druhého pohlavia". Rozlíšenie pohlavia (sex) ako daného prírodou a rodu (gender) ako sociálne konštruovaného začalo operovať v priestore roztvorenom slávnym výrokom S.de Beauvoir "Ženou sa nik nenarodí: stáva sa ňou" (de Beauvoirová 1967, II.zv.,s. 5) a stalo sa častou témou feministických úvah. Toto rozlíšenie bolo tiež vedené snahou poukázať na to, že akékoľvek pokusy odvodiť z anatomických rozdielov medzi pohlaviami bipolárny model charakterových, psychologických, kognitívnych či morálnych črt a ich pomocou vysvetľovať, zdôvodňovať či ospravedlňovať subordináciu žien v spoločnosti je nielen politicky nesprávne a nespravodlivé, ale aj teoreticky neudržateľné. Je vyjadrením ideologickej zafarbeného biologického determinizmu, ktorý vyjadruje záujmy privilegovanej skupiny - mužov. Feministické filozofky začali tak používať kategóriu rodu aby zdôraznili, že byť ženou neznamená len mať istý typ tela, istú anatómiu, hormonálne vybavenie, atď. "Rod", ako sa viaceré nazdávali, môže slúžiť ako argumentačná báza pri odmietnutí jednej - biologickej, pohlavnej - diferencie, ktorá sa tradične považovala za esenciálnu, a zároveň vedie k

zviditeľneniu inej - sociálnej, kultúrnej, politickej a mocenskej - diferencie. Keďže "rod" funguje ako konceptuálny nástroj, pomocou ktorého sa uchopuje súbor sociálne etablovaných - a v moderných spoločnostiach i mocenskými vzťahmi utváraných a regulovaných - očakávaní a kultúrnych symbolov, ktorými sa zabezpečí reprodukcia "ženských" a mužských" charakteristík, stereotypov i delby práce, pomocou tejto kategórie sa vyjadruje sociálna, kultúrna, a politická diferenciacia. Spomenuté očakávania a symboly ukazujú, čo znamená byť mužom alebo ženou v empirickej, normatívnej či symbolickej rovine. Tu treba ale upozorniť na to, že pojmy "mužskosť" a "ženskosť", ktoré práve vo svetle teórie rodovej diferencie sa ukázali ako jedny z kľúčových, nemajú presne určený význam nielen v jazyku tradičnej filozofie, ale nemajú jednotný význam a jednotný spôsob používania ani v rámci feministického filozofického diskurzu a ani v rovine bežného, každodenného jazyka. Môžu sa vzťahovať na empirické charakteristiky mužov a žien, avšak v takomto prípade ich použitie už predpokladá existenciu empiricky zistiteľných, "typických" mužských a ženských vlastností, alebo na veci či vlastnosti kultúrnou tradíciou asociované s mužskosťou či ženskosťou, teda môžu operovať v rovine symbolickej asociácie (Jaggar 1992, s.789).

Dôsledné rozlišovanie medzi biologicky daným pohlavím a rodom ako sociálnym konštruktom bolo sprevádzané kritikou vyššie spomenutej ideológie biologického determinizmu a esencializmu, ktoré sú implicitne obsiahnuté v termínoch pohlavia či rozdielnosti pohlaví, a ktoré slúžia na obhajobu a zdôvodnenie asymetrického, hierarchického usporiadania vzťahov medzi mužmi a ženami.

K uvedomeniu si potreby konceptuálneho rozlíšenia medzi pohlavím a rodom prispeli aj niektoré feministické teoretické výskumy zamerané na problematiku formovania osobnej identity a ktoré - najčastejšie vychádzajúc z psychoanalytických východísk - vysvetľovali psychosociálne procesy utvárania rodovej identity. Hlavný dôraz kládli na to, že procesy socializácie, v ktorých sa utvára osobná identita človeka, prebiehajú u chlapcov ako u dievčat odlišným spôsobom. Utváranie osobnej identity je zároveň aj utváraním identity rodovej, ktorá nie je priamym dôsledkom biologického pohlavia, ale sa utvára sociálnymi a kultúrnymi faktormi pôsobiacimi v procesoch socializácie³. Tieto teórie poukázali na to, že v dôsledku odlišnosti procesu socializácie a formovania identity ženy sa vyznačujú inými, od mužov sa odlišujúcimi psychologickými a kognitívnymi štruktúrami a tak smerovali k potvrdeniu inakosti ženy. Závery o inakosti, nech už sú akokoľvek nejednoznačné a možno aj diskutabilné, poukázali aj na ďalší moment, ktorý je podľa môjho názoru podstatnejší a dôležitejší: preukázali, že do obsahov pojmov mužskosti a ženskosti sú v oveľa väčšej miere premietnuté sociálne etablované očakávania, kultúrnou tradíciou potvrdzované normy a ideológie, než sa tradične predpokladalo. Feministky, ktoré rozvinuli svoje výskumy týmto smerom, označuje Susan Bordo ako "teoretičky rodu" (Bordo 1990, s.137) alebo rodovej diferencie a ako najvýznamnejšie vyzdvihuje práce Dorothy Dinnerstein, Nancy Chodorov a Carol Gilligan. Analýzy rodovej špecifickosti a podmienenosti viacerých aspektov ľudských dejín, poznania, ľudskej individuálnej či kolektívnej skúsenosti, napríklad materstva alebo morálnej skúsenosti, odhalili typy kultúrnych noriem mužskosti a ženskosti fungujúcich v jednotlivých sférach ľudského prežívania sveta. "Vyčistili priestor, opísali nové teritórium, ktoré radikálne zmenilo možko-normatívne podmienky diskusie o realite a skúsenosti" (tamže).

Rozlíšenie pohlavia a rodu považujú viaceré teoretičky za dôležitý obrat, ku ktorému došlo vo feministickom myslení. Od počiatočného dôrazu na problémy právnej, ekonomickej a sociálnej diskriminácie žien koncom 70-tych rokov anglo-americké feministické myslenie pristúpilo k analýze vplyvu, akým "rodovo špecifická organizácia ľudského života poznačila západnú kultúru - ten vedecký, literárny a filozofický kánon, ktorý zvyčajne označujeme ako západná intelektuálne tradícia" (Bordo 1988, s.619)

Pre adekvátnejšie pochopenie významu uvažovaného rozlíšenia v kontexte - predovšetkým anglo-americkéj- feministickéj teórie si treba všimnúť, že pojmy pohlavia a rodu, teda rozlíšenie sex/gender sa často používali dvomi odlišnými spôsobmi, ktoré možno nazvať "reálnym a

formálnym používaním" (Heinämaa 1997, s.30). Pôvodne o tomto rozlíšení sa uvažovalo v mode reality, to znamená rozlíšením vlastností, čít a charakteristík, ktoré patrili buď ku kategórii pohlavia na jednej, alebo ku kategórii rodu na druhej strane. Americké feministky zvyčajne definovali rod odvolávaním sa na mentálne a behaviorálne vlastnosti, kým pohlavie sa najčastejšie definovalo poukázaním na biologické (anatomické, genetické, hormonálne) charakteristiky. Neskoršie táto reálna definícia rodu a pohlavia bola nahradená chápaním vo formálnom mode, ktoré už nepožaduje vymenovanie vlastností, patriacich k jednej alebo druhej kategórii, ale len stanovuje kritériá, na základe ktorých možno jednotlivé charakteristiky zaradiť do jednej alebo druhej kategórie. "Rod sa tak stáva kategóriou na vyjadrenie akýchkoľvek pohlavných znakov - mentálnych, behaviorálnych či anatomických -ktoré sú sociálne alebo kultúrne podmienené" (tamže, s.30). Ako vidíme, chápanie dištinkcie pohlavie/rod v reálnom mode je založené na dichotómii tela a mysle, kým uvažovanie o tejto dištinkcii vo formálnom mode je paralelné s dichotómiou medzi prírodou a kultúrou. Feministky v početných analýzach podrobili tieto dichotómie ostrej kritike, môže teda znieť paradoxne, že jeden z najdôležitejších nástrojov feministického teoretického a konceptuálneho inštrumentária v istom zmysle "kopíruje" staré, feministkami kritizované a odmietané dichotomické myslenie. Navyše, ako na to poukázali v poslednom období viaceré teoretičky, implikuje predpoklad, podľa ktorého rodová diferenciacia je istým spôsobom zakorenená v prírode alebo je prírodou/pohlavím zapríčinená. Tento predpoklad pokračuje "v tradícii chápania vzťahov medzi pohlavím a rodom v termínoch kauzality. Zdá sa, ako by išlo o prirodzené premietnutie biologických rozdielov do rozdielov sociálnych" (Lloyd* 1989, s.15)

.....o ťažkostiach, ktoré rod prináša.....

Zdá sa teda, že rozlíšenie pohlavia a rodu, ktoré sa na prvý pohľad javí ako pomerne neproblematické a jasné, skrýva v sebe mnoho nejasností, konfúzností a často vedie ku kontroverzným postojom. Súvisí to zrejme hlavne s tým, že so samotnou kategóriou rodu sú spojené i isté problémy a metodologické ťažkosti, takže sa napokon stal pre viaceré teoretičky kontroverzným pojmom (pozri napr. Fisher 1992).

Zdá sa preto celkom pochopiteľné, že v poslednej dekáde vo filozofickom diskurze silnejú hlasy vyjadrujúce postoj, ktorý Susan Bordo nazýva feministickým či rodovým skepticizmom (pozri Bordo 1988, Bordo 1990, Bordo 1992), skepticizmom "voči používaniu rodu ako analytickej kategórie" (Bordo 1990, s.135). Tento skepticizmus netvorí nejakú jednohlasnú a stabilnú pozíciu, ktorú by bolo možné jednoznačne prijať alebo odmietnúť, ale možno ho vyzozorovať ako istú súzvučnosť varovných hlasov, vynárajúcich sa z rozličných oblastí teórie a rozličných teoretických pozícií (pozri tamže). Tieto hlasy hovoria, že "rod" - hoci môže byť účinný pri odkrývaní jednej diferencie (mezi mužmi a ženami) zakrýva inú, nemenej dôležitú odlišnosť - odlišnosť medzi ženami. Kategórii rodu, ako sa uplatnila v teóriách rodovej diferencie, vytyka tento skepticizmus to, že je univerzálnym a univeralizujúcim pojmom, označuje univerzálnu "ženu" alebo ženu ako takú. "Namiesto všeobecného muža máme do činenia teraz so všeobecnou ženou, s termínom, ktorý podobne ako univerzálny človek alebo ľudská bytosť zakrýva alebo popiera odlišnosti situácií a skúseností, privilégií a vzťahov k moci - jeho obsah ... je založený ... na skúsenostiach a záujmoch tých, ktorí vďaka svojej pozícii a schopnosti môžu týmito termínmi operovať a určovať ich význam pre seba a pre iných" (Strickland* 1994, s. 265). Teórie, ktoré problém diferencie alebo problém inakosti ženy tematizovali prostredníctvom "rodu", rodom konštruovanej femininity, boli často kritizované a obviňované z neprípustných generalizácií, z toho, že uplaňovaním perspektívy unitárnej "ženy" a ženskosti vlastne násilne homogenizujú diverzitu a heterogenitu medzi ženami. Navyše, a čo je ešte horšie, utláčajú, umlčávajú a vylučujú tie subjekty, ktoré nechcú - alebo nemôžu - sa prispôsobiť univerzalisticky určenej kategórii ženského rodu. Každá sociálna analýza - aj analýza subordinácie žien - , ak sa zameriava iba na jednu zložku komplexu vzťahov tvoriacich analyzovaný jav či situáciu, trpí metodologickým redukcionizmom a v jeho dôsledku vedie k deformovaným výsledkom.⁴ V prípade feministickej teórie pritom nejde len o deformovanosť v zmysle neadekvátnosti či

falošnosti teórie, ale aj o to, že závery takýchto výskumov sú politicky (z hľadiska zámerov feministickej politickej praxe) nekorektné a neprijateľné, pretože sú vylučujúce, hegemonistické a utláčajúce. "Pokus identifikovať jednotné témy v skúsenostiach a perspektívach žien môže vyžadovať útlak hlasov, ktoré sú odlišné od našich" (Nicholson 1990, s. 6).

Treba znova zdôrazniť, že "rod" fungoval ako nástroj kritickej analýzy intelektuálnej tradície, a v jej rámci tradície západnej filozofie. Diskusie o produktivnosti, vhodnosti, adekvátnosti kategórie rodu ako analytického nástroja sa sústredili preto na dve dôležité otázky: na otázku o rodovej špecifickosti jednotlivých oblastí vedenia a v nich prítomných predsudkov voči ženám, napr. na kritiku tradičnej filozofie (otázka tzv. mužskosti filozofie) a na otázku, či je "rod" vhodným nástrojom na tematizáciu problému diferencie (nielen medzi rodmi, ale aj v rámci jedného rodu)⁵. Preto v ďalších úvahách sa sústredím iba na tieto dve otázky.

Mnohé feministické kritiky západnej filozofickej tradície čerpali z vyššie spomenutých teórií rodu resp. rodovej diferencie. Vo feministickej teórii vzniklo a rozšírilo sa presvedčenie, že pojem rodu môže poslúžiť ako produktívna analytická kategória. Ak sa na teóriu rodu dívame z hľadiska jazyka, naznačuje nám, že významy niektorých slov, ako napr. "rozum", "poznanie", "veda", ale aj "telo" či "dejiny" sú rodovo podmienené, kódované, resp. skrývajú v sebe rodovo špecifickú predpojatosť (pozri napr. Tanesini 1994).

Väčšina feministických analýz maskulinity, prítomnej v dejinách západnej filozofie je orientovaná a namierená proti jednému zo základných predpokladov tradičnej filozofie: proti predpokladu, podľa ktorého filozofia je produktom objektívneho, univerzálneho a transhistorického rozumu, vďaka čomu filozofická reflexia sveta je schopná dosiahnuť "pohľad božieho oka", alebo vyjadrené frázou požičanou od Thomasa Nagela,⁶ "pohľad odkiaľ". Otázka historickej a kultúrnej situovanosti rozumu prostredníctvom svojho "nositeľa" nie je podľa tohto predpokladu relevantná, pretože nijakým spôsobom sa nedotýka pravdivosti alebo adekvátnosti filozofických teórií samotných (pozri Grimshaw 1996, s.734). Feministická kritika spochybnila práve tento predpoklad argumentujúc, že otázky o sociálnej - rodovej, triednej, rasovej, náboženskej - lokalizovanosti subjektu poznania (filozofa) sa netýkajú len sociológie vedenia, teda nie sú z hľadiska filozofie vonkajšie, ale sú spojené s obsahom filozofických koncepcií a s významom základných filozofických pojmov. Vo svetle týchto kritik sa ukázalo, že predpokladaná rodová neutralita filozofických pojmov v skutočnosti len zastiera ich rodovosť, rodovo špecifickú konotáciu, t.j. že ich významy sú prepojené s istými významami "ženskosti" alebo "mužskosti". V tomto zmysle potom S. Bordo hovorí o "mužskosti" filozofie (Bordo 1988, s.619)⁷.

.....filozofia z pohľadu rodu.....

Teórie rodovej diferencie boli pre feministickú kritiku tradičnej filozofie inšpirujúce v tom bode, v ktorom hovorili o tom, že v procese socializácie dieťaťa sa v závislosti od rodu vytvárajú odlišné psychické a kognitívne štruktúry, pričom o týchto štruktúrach sa predpokladalo, že majú pomerne ďalekosiahle dôledky nielen v oblasti každodenného života, ale aj pre tvorbu teórie. Výskumy formovania osobnej identity viedli k presvedčeniu, že hlavnú os formovania identity tvorí rod, rep. príslušnosť k ženskému alebo mužskému rodu spolu s historicky vytvoreným spôsobom rodovej deľby práce a s faktom prevažujúcej ženskej starostlivosti a kompetencie pri výchove detí. Psychologický vývin chlapcov a dievčat a proces utvárania ich osobnej identity prebieha odlišným spôsobom. U chlapcov, keďže sú najčastejšie vychovávaní osobou odlišného pohlavia, formovanie osobnej identity, vedomia vlastného Ja sa spája so schopnosťou separácie vo väčšej miere, než je tomu tak u dievčat, ktoré sú spravidla vychovávané osobou rovnakého pohlavia ako sú ony samé. Tento odlišný spôsob vedie potom k formovaniu odlišných psychologických charakteristík a odlišných kognitívnych štruktúr u žien a mužov. Predstaviťky teórie rodu, pre ktoré kategória rodu sa stala nielen hlavným, ale aj výlučným analytickým nástrojom, odhalili - ako sa nazdávali- normy správania, typy kognitívneho štýlu a morálneho konania evidentne podmienené rodovou príslušnosťou a vytvorili tak nový priestor, ktorý predstavuje istú alternatívu k prevládajúcemu, rodovo neutrálnemu diskurzu o ľudskej skúsenosti

a ktorý umožňuje i uplatnenie "rodu" (nasadenie "rodových okuliarov") pri reflexii takých "výsoštných vôd ľudského intelektu" akou je filozofia. Viaceré feministické kritičky sa nazdávali, že v kánone západného filozofického myslenia sa im podarilo identifikovať vzory myslenia, ktoré vo svetle vyššie uvedených výskumov sa javili ako úzko spojené s psychologicko-kognitívnymi charakteristikami mužov, akými sú oddelenosť, separovanosť, snaha o prekonanie emocionality, autonómnosť. Tvrdenia viacerých feministiek o tom, že filozofia a jej jazyk stelesňujú mužské hodnoty a ideály, boli výsledkom znovupremyslenia hlavných koncepcií a pojmov západnej filozofie z pohľadu tých feministických teórií, ktoré osvetľujú dovtedy málo tematizované aspekty formovania psychosociálneho a kognitívneho vývinu ľudského jedinca a fókusom ktorých bola kategória rodu. Tieto teórie umožnili napr. upriamiť pozornosť na "rodom kódovaný charakter hierarchických opozícií západného myslenia" (Bordo, 1988, s. 623) a na spôsob, akým v schéme západnej racionality prevláda logika nadvlády a vylúčenia - to, čo je iné, sa v nej artikuluje ako nedostatok, zápor. Opozícia mužského a ženského princípu, ktorá je prítomná či už latentne alebo explicitne, v západnej intelektuálnej tradícii, viedla k takému dualistickému modelu rodových charakterov, v ktorom mužské sa stotožňovalo s duchom, rozumom, kultúrou, kým ženské sa spájalo s telom, emocionalitou, prírodou. Samotné centrálné pojmy dejín filozofie, pojmy subjektu a rozumu, implikujú vzťah panstva a dominancie, v ktorom jeden člen -muž, duch, rozum, kultúra je nadradený druhému - žene, telu, emocionalite, prírode (pozri napr. Nagl-Docekalová 1992). "Týmto pootočením do hierarchického usporiadania, do vzťahu vyššie-nižšie a nadradené-podradené sa teoreticky zargumentuje a legitimizuje vzťah nadvlády, ovládania a kontroly "iného" - toho protistojaceho" (Kiczková 1994, s. 14)

Okrem načrtnutej línie kritiky, v ktorej "mužskosť" filozofie treba pochopiť skôr v psychologickom zmysle, ako istý dôsledok psychologickéj a kognitívnej výbavy jej tvorcov - mužov, vo feministickom diskurze odкрývajúcom prvky androcentrizmu v dejinách filozofie, sa rozvinuli i ďalšie línie kritickéj reflexie, ktoré rodovú špecifickosť a rodovú (mužskú) predpojatosť tematizujú v rovine analýzy symbolov a metafor. Genevieve Lloyd napr. vo svojej štúdiu *Mužskosť, metafora a "kríza" rozumu* (Lloyd 1993) v súvislosti s teoretickým a terminologickým odlišením pohlavia a rodu, upozorňuje na to, že napriek vhodnosti a užitočnosti tohto rozlíšenia pre formulovanie argumentu proti biologickému determinizmu, "to, čo sa feministky pokúšali artikulovať ako mužskosť rozumu nemožno vyjadriť ani ako pohlavie ani ako rod....Existujú také aspekty mužskosti rozumu, ktoré nie sú uchopené v myšlienke sociálne konštruovanej maskulinity. Tu totiž máme do činenia s obsahom symbolov"(tamže s. 71). Metafora ženskosti a mužskosti paricipuje na konceptualizácii rozumu dvomi spôsobmi: mužský rozum sa stavia do opozície k (ženskej) ne-racionalite (zmyslovosti, emocionálnosti) a zároveň bezpohlavný rozum sa stavia do opozície ku všetkému, čím je preniknuté telo vrátane odlišnosti pohlaví. Samotná odlišnosť pohlaví sa pritom stotožňuje so ženskosťou, resp. ženskosť sa stáva symbolom pohlavnej diferencie, a pretože "bezpohlavnosť", univerzalita sa definuje ako opozícia k pohlavnej diferencii, nadobúda týmto implicitnú symbolickú mužskosť (tamže s. 78).

Kritickým pohľadom sa feministické filozofky obracali aj na mnohé špeciálnovedné disciplíny, v ktorých identifikovali prítomnosť rodovo špecifických noriem a predpokladov. Uplatnenie rodu ako analytického nástroja vo feministickéj epistemológii zameranej na otázky vplyvu rodových noriem na procesy tvorby poznania (pozri napr. Anderson 1995; Webb 1995) viedlo napr. k presnejšiemu vymedzeniu oblastí, v ktorých sa tento vplyv prejavuje a je možné ho jasne preukázať. Elizabeth Anderson identifikovala štyri takéto oblasti: rodovo štruktúrovanú deľbu teoretickej práce (medzi jednotlivými disciplínami, ako aj v rámci jednej disciplíny), rodový symbolizmus (či už ide o istú hierarchiu oblastí vedenia alebo o obsah jednotlivých teórií), androcentrizmus (teórií alebo výskumných programov) a nakoniec priamy, otvorený alebo nepriamy, skrytý sexizmus (napr. v niektorých oblastiach humánnej biológie alebo medicínskeho výskumu (Anderson 1995, s.57,58).⁸

.....kritika rodu....

Určitá opozícia k vyššie načrtnutým spôsobom kritiky tradičnej filozofie sa sformovala aj v rámci feministickej filozofie samotnej. "S takýmto druhom analýzy "maskulinity" v dielach filozofov sú spojené začné problémy", (Grimshaw 1996, s. 735) upozorňuje Jean Grimshaw, ktorú Susan Bordo považuje za jenu z najvýraznejších predstaviteľiek "feministického" či "rodového" skepticizmu. Grimshaw síce nespochybňuje, že mizogýnia a vylúčenie žien sa vyskytujú vo filozofickej tradícii so značnou frekvenciou, nazdáva sa ale, že to nemôže byť základom pre ďalekosiahle zovšeobecnenia o "mužskosti" filozofie. To, čo nazývame západnou filozofickou tradíciou je príliš mnohotvárnny a bohatý intelektuálny a kultúrny útvar na to, aby pripúšťal takéto zovšeobecnenia bez straty ich výpovednej hodnoty. Problém spočíva tiež v tom, že významy výrazov "mužské" a "ženské" nie sú ahistoricky stabilné, skôr naopak, preukazujú značnú historickú a kultúrnu variabilitu. Je preto celkom legitímne pýtať sa: a akom zmysle "mužského" hovoríme o "mužskosti" západnej filozofie? (pozri Milligan 1992, s. 170). Kritike boli vystavené aj viaceré závery tých feministických teórií osobnej identity, ktoré zdôrazňujú význam rodu a poukazujú na isté paralely či podobnosti medzi psychológiou mužov ako dôsledkom formovania mužskej osobnej identity a medzi základnými ideálmi osvietenského myslenia akými sú ideál objektivity, autonómie a individuálnych práv. Tieto teórie sú vraj príliš zjednodušujúce, metodologicky nesprávne zovšeobecňujúce a abstrahujúce od iných, nemenej dôležitých faktorov identity. Každé všeobecné tvrdenie o rode (ženách alebo mužoch) - teda tvrdenia typu "ženy sa vyznačujú takými a takými vlastnosťami, (-napr. ich myslenie je viac kontextuálne), zastávajú takú a takú sociálnu pozíciu (sú podriadené) a podobne aj každá výpoveď zo "ženskej perspektívy", alebo každá požiadavka vznesená v mene žien sú nielen teoreticky nesprávne a zavádzajúce, ale aj ideologicky neprijateľné, pretože si nevšímajú odlišnosti medzi ženami a vedú k podriadeniu, marginalizácii istej skupiny žien ktoré nechcú alebo sa nemôžu stotožniť so všeobecným a abstraktným subjektom "my, ženy". Vo svetle tejto kritiky sa ukazuje, že feministická teória v istých ohľadoch vedie k falošnému univerzalizmu a trpí nedostatkom kritického uvedomenia si vlastnej situovanosti (pozri Strickland 1994, s. 265). V tejto súvislosti je zaujímavá argumentácia Judith Butler, ktorá uznávajúc politickú nevyhnutnosť vyjadriť svoj hlas "ako žena" voči tým, ktorí ženy utláčajú alebo popierajú existenciu ich subordinácie v spoločnosti, upozorňuje na "vnútorný imperatív prikazujúci napodriaďovať, nevyškrtávať a nekolonizovať odlišné ženy, reprezentované údajne termínom žena" (Butler 1992, s.163).

Skepticizmus voči kategórii rodu bol často spojený s orientáciou časti feministiek na postmoderné myslenie zdôrazňujúce heterogenitu medzi ženami a poukazujúce na nelegitímnosť ďalekosiahlych generalizácií vychádzajúcich len z parciálnej skúsenosti istej skupiny žien, ktoré takto homogenizujú heterogenitu. Susan Bordo, hoci uznáva, že istá miera skepticizmu môže pozitívne pôsobiť ako korekcia istých simplifikácií, zároveň však aj varuje pred prehnaným skepticizmom a ochotou celkom sa vzdať kategórie rodu, a to tak z prakticko-politických, ako aj teoretických dôvodov.

Na tomto mieste treba zdôrazniť, že kategória rodu fungovala nielen ako prostriedok teoretickej analýzy rozličných oblastí vedenia, ale zohrávala významnú úlohu aj v rovine teoretickej reflexie feministickej politickej praxe, umožňovala vytvoriť a teoreticky zdôvodniť stratégie praktickej politiky. Fungovala ako nástroj umožňujúci vytvorenie prakticko-politických stratégií zameraných na zmenu takých spoločenských pomerov, ktoré ženu uzatvárajú do svojho pohlavia, alebo sú proti ženám nejakým spôsobom nepriateľské.

Ak totiž "ženskost" sa spája s rodom, a rod- na rozdiel od pohlavia - nie je niečo dané, ale utvárajúce sa, premenlivé a flexibilné, ak je výsledkom spoločenských pôsobení, teda je sociálnym konštruktom, tak je jasné, že ďalej sa už nemožno odvolávať na nejakú prirodzenosť ženy, jej prirodzené miesto či prirodzené poslanie⁹. Kategória rodu -popri tom, že sa stala konceptuálnym vyjadrením odmietnutia idey o "prirodzenosti ženy", o spoločnej podstate žien alebo o "ich prirodzenom" mieste v procesoch reprodukcie, predsa len umožňovala - presnejšie tak sa nazdávali niektoré teoretičky - v politickej rovine hovoriť v mene žien poukázaním na to,

čo je ženám spoločné nie v zmysle biologickom, ale sociálne/štruktúrne. To "spoločné" sa najčastejšie chápa ako sociálna pozícia žien v štruktúre spoločenských a politických vzťahov, ktoré sa vyznačuje tým, že je to pozícia subordinovanosti a ženám (často) pripisovanej menejcnosti (ktorá síce môže mať rozličné historické podoby a modifikácie, rozličnú mieru, ale - aspoň v patriarchálnej spoločnosti- vykazuje nezanedbateľnú mieru štruktúrálnej podobnosti). Zdá sa, že v podobnom duchu argumentuje aj Susan Bordo keď tvrdí, že vzdať sa kategórie rodu môže znamenať "a priori zbaviť legitímnosti skúmanie skúsenostnej kontinuity a spoločného štruktúrálného základu všetkých žien" (Bordo 1990, s.142). Teoreticky, skeptické voči generalizáciám na základe rodu však varujú pred ich neželanými politickými dôsledkami, ktoré sú dôsledkami "nevšímavosti" teórií rodovej diferencie voči odlišnostiam skúseností a perspektív žien, podmienených ich triednou, rasovou či inou príslušnosťou. V rovine praktických politických zápasov vedie to potom k hegemonii "jedného hlasu žien", artikulujúceho skúsenosť a záujmy bielych žien strednej vrstvy ktoré vďaka svojej sociálnej pozícii - napr. vďaka tomu, že pôsobia v akademických inštitúciách- majú možnosť a schopnosť hovoriť v "mene žien" alebo artikulovať "záujmy žien".

.....rezignácia alebo reinterpretácia.....

Je naozaj ťažké zaujať stanovisko, ak na výber máme iba dve možnosti: buď sa vzdať kategórie rodu, alebo podstúpiť riziko, že nás povedie k málo obsažným, teoreticky neplodným a politicky neúčinným či škodlivým generalizáciám.

Nazdávam sa, že by sme nemali rezignovať na hľadanie ďalších možností. Pri tomto hľadaní môže byť nápomocné, ak si uvedomíme, že kategória rodu operuje vo feministickom diskurze v dvoch odlišných rovinách: rod sa niekedy chápe ako kategória vyjadrujúca isté vlastnosti reálnych ľudských bytostí, alebo vzťahy, v ktorých sa tieto bytosti nachádzajú resp. ktoré sú nimi vytvárané. Takéto chápanie "rodu", typické skôr pre skoršiu fázu feministických diskusií, naozaj môže viesť k univerzalizmu a esencializmu. V poslednej dekáde sa však do popredia dostáva druhá rovina, v ktorej "rod" operuje ako teretický nástroj na vyjadrenie našich (historicky a kultúrne špecifických) predstáv o ľudských bytostiach ako ženách a mužoch a nášho chápania toho, čo znamená byť ženou resp. mužom.

Myslím si, že s takýmto chápaním možno zosúladiť aj pôvodnú ideu o sociálnej konštruovanosti rodu ako aj ideu o jeho symbolickom obsahu. Potom sa nemusíme pýtať, čo je všetkým ženám - alebo mužom- spoločné alebo aká je ich spoločná podstata. "Rod" v takomto ponímaní nie je kategória, pomocou ktorej sa artikuluje nejaká všeobecná alebo podstatná charakteristika, prislúchajúca všetkým ženám.

Jej pomocou sa ale môžu artikulovať -používajúc Wittgensteinov termín- isté "rodinné podobnosti"; môže nám pomôcť v tom, aby sme jej prostredníctvom uvideli "... komplikovanú sieť podobností, ktoré sa vzájomne prelínajú a križujú" (Wittgenstein 1979, s.56)¹⁰, či ich už chápeme ako podobnosti v empirickej alebo symbolickej rovine, resp. ako podobnosti medzi našimi predstavami a spôsobmi chápania toho, čo znamená byť ženou alebo mužom v konkrétnom kultúrnom prostredí.

Uvažovanie o "rode" ako o kategórii zachytávajúcej takéto "podobnosti" umožňuje, ako sa mi zdá, aby sme sa vyhli ďalekosiahlym zovšeobecneniam - tieto podobnosti nie sú totiž stabilné, ale naopak, sú premenlivé a pripúšťajú rozličné stupne (podobnosť v jednom ohľade nemusí znamenať podobnosť vo všetkých ostatných, podobnosť sa môže meniť v čase, môžeme hovoriť o menšej či väčšej miere podobnosti).

Na záver by som chcela poznamenať, že funkčnosť kategórie rodu treba posudzovať vždy vzhľadom na kontext, v ktorom sa používa, ako aj vzhľadom na zámyery a ciele konkrétneho výskumného programu. Možno súhlasit' s názorom, podľa ktorého pre feministické myslenie ostáva stále aktuálnou úloha vysporiadať sa s problémom "miery"(Farkašová 1992) produktívnosti kategórie rodu pri analýze najrozličnejších aspektov spoločenského života, postavenia ženy v sieti sociálnych, politických a mocenských vzťahov ako aj pri tvorbe stratégie praktickej politiky. Nazdávam sa však, že feministické myslenie by nemalo rezignovať na

hľadanie a nachádzanie "rodinných podobností", ako by nemalo rezignovať ani na kategóriu rodu ako účinného, aj keď nie výlučného, analytického nástroja takéhoto hľadania.

POZNÁMKY

* Pri citáciách z prác Bordo, Susan: *Feminism, Postmodernism, and Gender-Scepticism*; Lloyd, Genevieve: *Woman as Other: Sex, Gender and Subjectivity*; a Strickland, Susan: *Feminism, Postmodernism and Difference*, ktorých slovenské preklady prináša toto číslo *Aspektu*, číslo strany uvádzam podľa anglického originálu.

1. Uvedomujem si, že hovoriť o "feministickom diskurze" takto všeobecne, ako by išlo o nejaký homogénny útvar, je príliš zjednodušujúce. Vo svojej štúdiu si budem všimnúť iba jednu líniu feministických teoretických debát ktoré sa vyformovali prevažne na pôde amerického akademického feminizmu. Zovšeobecňujúci a zjednodušujúci termín v názve článku som volila v snahe vyhnúť sa ešte viac skomplikovať aj tak zložitý a viacúrovňový fenomén.

2. Táto téma priťahuje pozornosť už niekoľko desaťročí, počnúc "Druhým pohlavím" Simone de Beauvoir až do dnešných dní. Venovali sa jej autorky patriace k rozličným prúdom feministického myslenia, či pôsobiace v rozličných oblastiach feministickej teórie. Pozri k tomu napr. Susan Bordo: *Feminism, Postmodernism, and Gender-Scepticism*. In: Linda J. Nicholson (ed): *Feminism/Postmodernism*. Routledge, 1990, s.137; Josephine Donovan: *Feminist Theory*. The Continuum Publishing Company, New York 1992, s.172-180; A.M. Jaggárová : *Feministická etika: problémy, projekty, perspektívy*. In: *Filosofický časopis* 1992, č.5; Herta Nagl-Docekalová, H.: *Co je feministická filozofie?* *Filosofický časopis* 1992, č.5.

3. pozri o tom napr. Josephine Donovan: *Feminist Theory*. The Continuum Publishing Company, New York 1992; Farkašová, E.: *Jej svet, jej teória?* In: *Štyri pohľady do feministickej filozofie*. Archa, Bratislava 1994.

4. Linda Fisher (*Gender and Other Categories*. In: *Hypatia* Vo.7, No.3 Summer 1992, s.178) v tejto súvislosti ale upozorňuje na to, že táto kontroverznosť nie je nutne dôsledkom metodologickej nefukčnosti "rodu" alebo toho, že orientuje výskum nesprávnym smerom, pretože vyjadriť, artikulovať nejaký problém pomocou istého konceptuálneho rámca, pomocou istých pojmov ešte neznamená jednoznačne determinovať skúmaný jav použitými kategóriami.

5. pozri súbor článkov pod hlavičkou *Symposium on Susan Bordo s "Feminist Skepticism and the Maleness of Philosophy*. In: *Hypatia* Vol. 7, No. 3. Summer 1992.

6. Thomas Nagel: *The View From Nowhere*. Oxford University Press, New York 1986

7. kritika západnej filozofickej tradície a odhalenie jej "mužskosti" je jednou z centrálnych tém - samozrejme popri ďalších, nemenej dôležitých témach ako je napr. problém ženskej inakosti a iné - filozofickej iniciatívy pestovanej pod hlavičkou "feministická filozofia" a je v súčasnosti prezentovaná v skoro neprehľadnom množstve literatúry. Táto kritika je vedená po viacerých línach a z viacerých pozícií, je prítomná tak vo francúzskej postštrukturalisticky orientovanej vetve ako aj v anglo-americkej vetve feministickej filozofie. Bližšie k tomu pozri napr: Moira Gatens: *Feminism and Philosophy*. Polity Press, Cambridge 1991; Louise M. Antony and Charlotte Witt (eds): *A Mind of One's Own*. Westview Press 1993;

Jean Grimshaw: *Feminism and Philosophy*. In: *The Blackwell Companion to Philosophy*. ed. by Nicholas Bunnin and E.P. Tsui-James. Blackwell Publishers, 1996. O vývojových etapách takto orientovanej kritiky pozri aj štúdiu Kornelia Klinger v tomto čísle *Aspektu*.

8. o dôsledkoch rodového rozdielu na tvorbu poznania pozri aj: Evelyn Fox Keller: *Úvahy o rode a vede*. Dynamická autonmia:

objekty ako subjekty. In: *Štyri pohľady do feministickej filozofie*. Archa, Bratislava 1994.

9. ak niekomu pripadá tento typ argumentácie známy aj v našich podmienkach, zrejme nie je to vec púhej náhody

10. Pri dejoch, ktoré nazývame hrami (ako šach, kartové hry, loptové hry a pod.) nenájdeme nič, čo by bolo všetkým spoločné, ale uvidíme podobnosti, príbuznosti, hovorí Wittgenstein. Alebo "Namiesto toho, aby som určil, čo je spoločné všetkému, čo nazývame jazykom, hovorím, že niet toho, čo by bolo všetkým týmto javom spoločné a vzhľadom na čo by sme na všetky používali to isté slovo - ale sú si mnohými rozmanitými spôsobmi príbuzné" (Wittgenstein, L.: *Filozofické skúmania*. Bratislava 1979, s.55) Nemohli by sme si predstaviť, že analogicky tomu, ako funguje termín "hra" v jazyku, by mohol fungovať aj "rod" vo feministickom diskurze?

Literatúra

- Anderson, E.: *Feminist Epistemology: An Interpretation and a Defense*. In: *Hypatia*. 1995 Vol.10, No. 3.
- Beauvoirová, Simone de: *Druhé pohlavie*. I. a II. zv. Obzor, Bratislava 1967.
- Bordo, Susan: *Feminist Skepticism and the "Maleness" of Philosophy*. In: *The Journal of Philosophy*. 1988, No.11.
- Bordo, Susan: *Feminism, Postmodernism, and Gender-Scepticism*. In: Linda J. Nicholson (ed): *Feminism/Postmodernism*. Routledge, 1990.
- Bordo, Susan: "Maleness" Revisited. In: *Hypatia* Vol.7, No.3. 1992.
- Butler, Judith: *Response to Bordo s "Feminist Skepticism and the Malenes of Philosophy*. In: *Hypatia* Vol.7, No.3. 1992.
- Farkašová, E.: *Feminizmus a /verzus postmodernizmus*. In: *Filozofia* 1992 č.9.
- Farkašová, E.: *Jej svet, jej teória?* In: *Štyri pohľady do feministickéj filozofie*. Archa, Bratislava 1994.
- Fisher, Linda: *Gender and Other Categories*. In: *Hypatia* Vol.7, No.3.1992.
- Flax, Jane: *Postmodernism and Gender Relations in Feminist Theory*. In: Linda J. Nicholson (ed): *Feminism/Postmodernism*. Routledge, 1990.
- Grimshaw, Jean: *Feminism and Philosophy*. In: *The Blackwell Companion to Philosophy*. ed. by Nicholas Bunnin and E.P. Tsui-James. Blackwell Publishers, 1996.
- Heinämaa, Sara: *What is a Woman? Butler and Beauvoir in the Foundations of the Sexual Difference*. In: *Hypatia*, Vol.12, No.1 Winter 1997.
- Jaggarová, A.M.: *Feministická etika: problémy, projekty, perspektívy*. In: *Filozofický časopis* 1992 č.5.
- Kiczková, Z.: *Jej inakosť, jej identita?* In: *Štyri pohľady do feministickéj filozofie*. Bratislava 1994.
- Kiczková, Z.: *Ekofeministické koncepcie ako nová alternatíva vzťahu k prírode*. In: *Aspekt* 1997 č.2.
- Lloyd, Genevieve: *Woman as Other: Sex, Gender and Subjectivity*. In: *Australian Feminist Studies*. Summer 1989.
- Lloyd, Genevieve: *Maleness, Metaphor, and the "Crisis" of Reason* In: Louise M. Antony and Charlotte Witt (eds): *A Mind of One's Own*. Westview Press 1993.
- Milligan, Maureen: *Reflections on Feminist Scepticism, The "Maleness" of Philosophy and Postmodernism*. In: *Hypatia* Vol.7, No.3.1992.
- Nagl-Docekalová, H.: *Co je feministická filozofie?* *Filozofický časopis* 1992 č.5
- Nicholson, Linda J. (ed): *Feminism/Postmodernism*. Routledge, 1990.
- Strickland, Susan: *Feminism, Postmodernism and Difference*. In: *Knowing the Difference: Feminist Perspectives in Epistemology*. Routledge 1994.
- Tanesini, Alessandra: *Whose Language?* In: *Knowing the Difference: Feminist Perspectives in Epistemology*. Routledge 1994.
- Webb, M.O.: *Feminist Epistemology and the Extent of the Social*. *Hypatia* 1995 Vol.10, No.3.
- Wittgenstein, L.: *Filozofické skúmania*. Bratislava 1979.